

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА КАТЕГОРІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Функціонально-семантична категорія виступає у ролі системи різного роду мовних засобів, здатних взаємодіяти для виконання певних семантичних функцій. Така категорія має структуру поля з ієрархічним підпорядкуванням одних його членів іншим. “Функціонально-семантичне поле — це конкретна двостороння єдність, план змісту якої включає в себе семантичні елементи в інтерпретації саме цієї мови.” [3, 34]. Для функціонально-семантичної категорії характерними є:

1) наявність загальної семантики в усіх елементах, які входять у поле, постійною є лише найбільш загальна семантична риса, яка знаходиться на вершині ієрархії, в той час як на найбільш низьких його рівнях широко представлено семантична варіативність;

2) наявність інвентаря (набору) засобів різних рівнів, пов'язаних між собою системними зв'язками;

3) наявність у полі декількох значень, на які розпадається загальне, і які можуть бути протиставлені одне одному, утворюючи мікрополя;

Функціонально-семантичне поле повинне мати такі принципи організації:

а) членування “центр” (ядро) / “периферія”, а саме, ядро характеризується найбільшою концентрацією специфічних ознак, найбільшою частотністю та регулярністю вживання у порівнянні з периферією;

б) часткове пересікання елементів поля та утворення мікросистем, члени яких конкурують між собою [3, 8-7].

Категорія заперечення виступає однією з таких найбільш загальних функціонально-семантичних категорій, у якій чітко виражений негативний зв'язок між поняттями за допомогою певних мовних засобів різних рівнів.

Категоріальний характер заперечення неодноразово відзначався вченими у дослідженнях засобів його реалізації; при цьому структура поля категорії визначається всіма мовами. Однак те, що в одних мовах утворює ядро поля, в інших єдинається на периферії.

Мовне заперечення має складний та неоднорідний характер і проявляється у багатоаспектності, що не зводиться до протиставлення “так-ні”. Мовне заперечення інформативне, воно здатне стверджувати що-небудь, нести інформацію про світ позитивних фактів, але не прямо, а опосередковано, за допомогою відношення до інших позитивних фактів. Як різні способи опису схожого змісту, ствердження та заперечення можуть розрізнятися тільки за ступенем інформативності (у стверженні він вищий).

Структура категорії заперечення неоднорідна, вона складається із семантичних компонентів, які взаємно доповнюють одне одного.

Мовне заперечення здатне вибудовувати різні види опозиції: так / ні; усунення того, що було; відсутність того, що пропонується; відсутність можливості реалізації дії чи стану; перешкодження. В основі цих опозицій в якості маркованого члена виступає заперечення, яке має (крім денотативної функції) ще й оцінювально-підсилювальну. “Заперечні конструкції за своєю природою більш емоційні та експресивні, ніж стверджувальні” [5, 15]. Вони здатні, окрім закладеного в них денотативного змісту, виражати іронію, гнів, засудження, вагання та ін.

Слід також зазначити, що заперечення має у своєму розпорядженні значно більший інвентар мовних засобів, ніж ствердження: останнє виражається словами “так”, “звичайно”, “обов'язково”, а заперечення — цілою низкою маркованих засобів, як лексичних, так і граматичних [9, 14] (слова, словосполучення, заперечні частки, заперечні конструкції тощо).

Як уже зазначалось, опозиція “позитивне / заперечне може виражатись різними засобами на різних рівнях мови. У лінгвістичній теорії та практиці найбільше дослідженим виявився граматичний рівень — морфологічний та синтаксичний” [6, 7].

Менш розробленою залишається проблема лексичних способів передачі різних аспектів заперечення. У роботах російських лінгвістів висвітлюються лише окремі лексичні засоби вираження заперечення. Обмежимося найбільш загальною класифікацією цих засобів.

Лексичні засоби вираження заперечення включають слова та словосполучення. Заперечний компонент як у словах, так і у словосполученнях може бути прихованим (тобто формально не вираженим) та явним (з формальними показниками заперечення).

Заперечні словосполучення діляться на:

- 1) явні, в яких заперечення представлене одним із компонентів словосполучення:
  - *Are you tired? — Not at all! You're mistaken, nothing of the kind happened.*
- 2) приховані — *lacking in, short of, wanting in, deficient in, etc.*

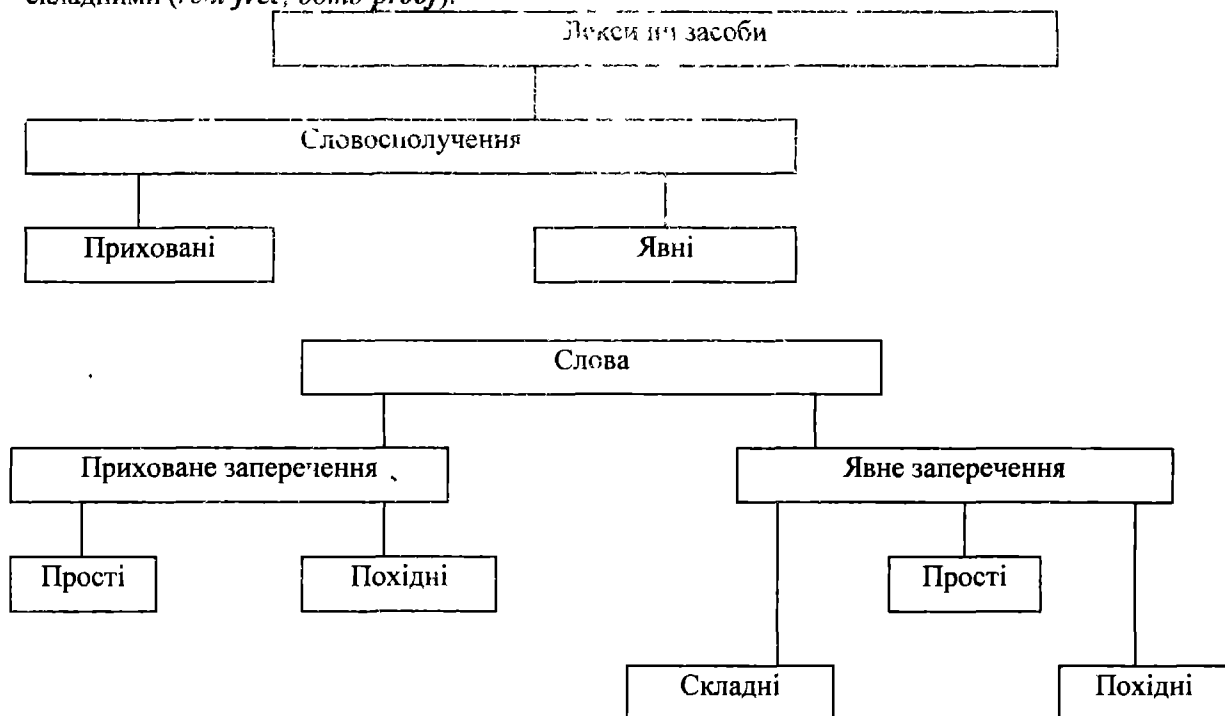
Заперечення може бути:

- 1) прихованим (без формально виражених показників заперечення).

Слова, в яких категорія заперечення формально не виражена, тобто присутня у прихованій формі [1, 13], виявляють сему заперечення у семантичному розкладанні, в аналізі їх дефініції, наприклад: *темрява — відсутність світла; сухий — позбавлений вологи; bald — destitute of hair or other natural covering; silent — free from sound or noise; bare — without clothing, without usual furniture or equipment; awake — not asleep; empty — containing nothing, lacking in effect, value; raw — uncooked, not processed by manufacture, etc.*

У подібних словах заперечення міститься у вказівці на відсутність певної ознаки чи комплексу ознак відносно його наявності [2, 664-668]. Форма цих слів (завдяки відсутності показників заперечення) стверджувальна (чи “позитивна”), а зміст — заперечний, що дозволяє зараховувати їх до мовного заперечення. За своєю дериваційною структурою слова з прихованим запереченням можуть бути простими (*lack, bare, shy, idle, silent, arid, to fail, to miss*) та похідними (*refusal, ignorance, continuous, hardly, scarcely*);

2) явним, тобто формально вираженим. Слова, в яких заперечення виражене експліцитно самим коренем чи однією з морфем, за своєю дериваційною структурою можуть бути: простими (*no, not, nor, none, never*), похідними (*unrest, nonproductive, defrost, antineutron*) та складними (*rent-free, bomb-proof*).

Деривати заперечення у терміносистемі наукових текстів

Наші спостереження над окремими тематичними групами та проведений аналіз наукових текстів показали, що суфіксально-префіксальні морфемі *in-, in-* (та їх варіанти *il-, im-, ir-*), *dis-, de-, mis-, anti-, non-, -less*, а також похідні та складні слова зі значенням привативності (термін М. Кулинич) є активними дискурсотворчими засобами в англійському науковому мовленні. Ці морфемі викликають інтерес не тільки з погляду тієї ролі, яку вони відіграють у словотворі,

але й тому, що вони являють собою систему афіксів, об'єднаних заперечною семантикою та здатністю брати участь в утворенні афіксальних антонімів.

Кожен стиль та кожен тип тексту відбирає ті словотвірні засоби, які найбільше відповідають його комунікативним завданням. Наприклад, порівняння наукових текстів з художньою прозою показує, що компонент *free* утворює привативи переважно в науковому тексті (*shock-free, dust-free, error-free, maintenance-free, frost-free, etc.*). Термінологічний характер цих дериватів пов'язаний із позначенням нових властивостей нових машин, пристроїв, науково-технічних процесів, що характеризуються відсутністю певних властивостей. Суфікс *less* безвідносний до тематичної характеристики тексту, проте характерний для художньої прози. Префіксальні деривати *a-, in-, non-* яскравіше представлені у наукових текстах. Префікси *a-* та *non-* відіграють активну термінотворчу роль.

За даними проведеного нами дослідження журналів "Management Science", "Operation Research" та "Econometrica" у тематичному контексті "математика та економетрична кібернетика" префіксальні привативні прикметники з префіксом *non-* зустрічаються частіше та регулярніше (в середньому два випадки на одну сторінку тексту), а прикметники з префіксами *in-* та *in-* відповідно у п'ять і три рази рідше. У текстах художньої прози *non-* прикметники зустрічаються по одному разу на 30 сторінок тексту, а прикметникові форми з *in-* та *in-* набагато частіше (в середньому по одному разу на сторінку). Крім того у математичних текстах нами зафіксовані численні похідні, не зазначені не тільки у Webster's New World Dictionary of the American Language (1970), але й у спеціальних словниках: *non-autonomous systems, nonconvex cost functions, nonunique definitions, non-integer variables, etc.*

Похідні з префіксом *a-* активно функціонують у хімії, медицині, біології та включені у великій кількості в галузеві словники. У текстах художньої прози вони зустрічаються вкрай рідко (за даними М.М. Полюжина, з двох випадках на мільйон слововживань) [8, 53-67], а у словниках літературної мови зафіксовані у дуже обмеженій кількості (38 одиниць); нетипові вони також і для газетно-політичних текстів.

Мікросистема *less / free*

У порівнянні з лексико-семантичними групами похідних основ, які мотивують *less-* похідні, *-free* взаємодіють із більш обмеженим колом похідних основ, вибираючи, як правило, тільки іменні основи неістот. Ними можуть бути назви речовин та конкретних предметів (*lead-, chlorine-, flour-, ash-, grass-, locust-*), явищ та станів (*crime-, prejudice-, vibration-, trouble-, loss-, frost-, friction-, jancy-*). У загальному значенні відсутності різниця між словами з *free-* та *less-* суттєва та стосується як самого денотативного значення, так і сфери використання того типу похідних основ, що особливо яскраво проявляється у випадках паралельних утворень.

Диференціація йде по декількох лініях:

1) Тематична приналежність: слово з *-less* нейтральне і належить, як правило, до загальнолітературної мови, але може використовуватись у різних тематичних групах спеціальної лексики, тобто сфера його дії необмежена. Слово з *-free* належить, як правило, до певної тематичної групи чи терміносистеми (наприклад, *noiseless* — безшумний, тихий, беззвучний; *noise-free* (спец.) — вільний від шумів, перешкод; *error-less* — безпомилковий, такий, що не містить помилок; *error-free* (мат.) — вільний від помилок, безпомилковий). Принагідно зазначимо, що похідні основи з *-free* відносяться до назв предметів, явищ чи станів, які характеризуються постійною негативною конотацією (*crime, error, loss, prejudice, trouble*), іншими словами, певним негативним оцінювальним компонентом (*trouble — something not pleasant, error — smth. not correct*), або виявляються небажаними, шкідливими тільки у даному конкретному випадку (*friction, noise, nitrogen, chlorine, lead*).

2) Різниця у значенні пов'язана з:

а) різницею у семантиці дериваційних засобів. Нами виявлено, що різниця між *trafficless* та *traffic-free*, *grassless* та *grass-free*, *atomless* та *atom-free*, *crimeless* та *crime-free* у семантичній тотожності похідної основи полягає у тому, що деривати із *-less* позначають ознаку предмету, яка у своєму складі може містити те, що позначено похідною основою, але не містить. Слова із *-free* передбачають відсутність у похідній основі того значення, яке входило до її складу раніше (як результат усунення цього предмету з причини його шкідливості), наприклад: *He led a most*

crimeless and quiet life [10, 232]. *In less than a year Long-Beach became the most crime-free town of its size in the U. S.* [10, 282].

У першому випадку життя, яким жив герой, можна охарактеризувати як безтурботне, без будь-яких злочинів. У другому випадку — злочини у місті були, але завдяки діям поліції вони зникли.

Іншими словами, *-free* передає не просто значення відсутності того, що позначає похідна основа, а поєднання відсутності з вилученням (усуненням) того, що є шкідливим, або створення умов, які допускають наявність різних об'єктів; *-less* виражає лише факт відсутності.

Слова з *-free* (зокрема, з похідними основами — назвами речовин) характерні для мови науки — *an ash-free ground, lead-free benzine, nitrogen-free extract*; у цьому випадку похідні основи такого типу не вибирають суфікс *-less*, оскільки означають відсутність звільнення від даної речовини. Слова з *-free* можуть у деяких випадках представляти собою з'єднання двох заперечних значень: заперечення міститься як у семантичній структурі мотивуючої основи, так і в другому комплексі *-free*. Додавання двох заперечних значень дає, в результаті, позитивне значення: *this computer has the largest error-free running time* (тобто, його можна довго експлуатувати і при цьому він буде працювати безпомилково) — це значить оцінити його вельми позитивно.

Таким чином, для фреймової організації англійських наукових текстів характерним є використання на функціонально-семантичному рівні похідних основ з денотативним значенням заперечення, особливо у випадку паралельних утворень у межах терміносистеми даної мови.

Література

1. Амиров А.Н. Имплицитное отрицание в современном английском языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГПИИЯ. — М., 1981. — 32 с.
2. Арутюнова Н.И. Язык и мир человека. — 2-е изд., перераб. и доп. — Языки, русской культуры, 1999. — 1-ХУ, 396 с.
3. Бенвардо А.Б. Грамматическая категория и контекст. — В.: 1996. — С. 9-21.
4. Зеница Г.П. Вариативность отрицательной синтаксической конструкции в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГПИИЯ. — М., 1991. — 18 с.
5. Зупарходжаева Д.А. Коммуникативная функция отрицания в современном английском языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — М., 1986. — 168 с.
6. Кулинич М.А. Отрицание в системе словообразования современного английского языка: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — М., 1973. — 216 с.
7. Николаева М.Н. О соотношении семантического и прагматического аспектов отрицания (на материале англоязычных текстов публицистического стиля): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — М., 1995. — 182 с.
8. Полюжин М.М. О сочетаемости словообразовательных префиксов с основами разных типов. — М.: МГПИИЯ, 1975. — С. 53-67.
9. Рахимов С. О месте единиц категории отрицания в системе языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГУ. — М., 1973. — 19 с.
10. Kennan, G.F. *At a Century's Ending*. — New York, London: W.W. Norton Company, 1996. — 349 p.
11. Webster's New World Dictionary of the American Language. — New York: Ottenheimer Publishers, Inc., 1970. — 667 p.

Andriy Kryvyi. The Functional-Semantic Category of Negation in Academic Discourse. *The functional-semantic category of negation deals with the suffixal-prefixal morphemes un-, in-, (with their variants il-, im-, ir-), dis-, de-, mis-, anti-, non-, -less as compound and composite words with the privative meaning. According to the results of our investigation the derivational less/free microsystem is more productive in the English academic discourse. The use of the derivatives with the denotative meaning of negation at the functional-semantic level is quite peculiar for the frame organization of the English scientific texts especially in case of parallel formations within the terminology system of a certain language.*